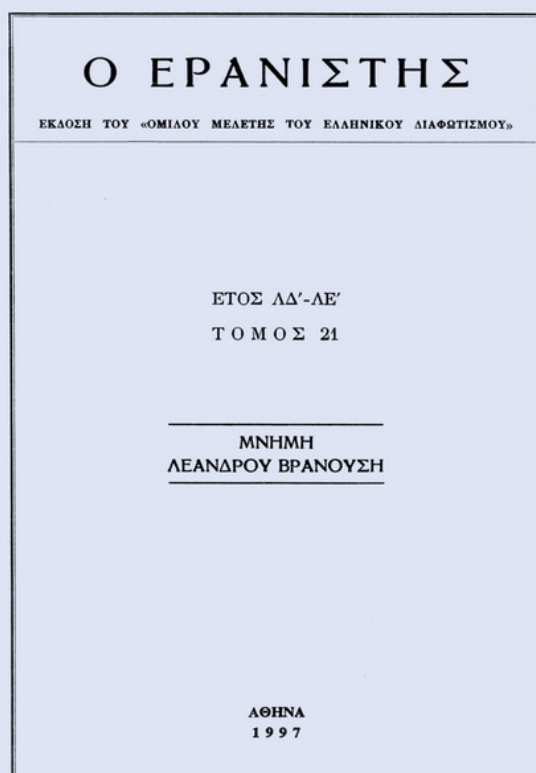

The Gleaner

Vol 21 (1997)

In Memoriam of Leandros Vranousis

Ιάκωβος Γ. Πιτζιπίος. Ένας ελάσσων λόγιος του 19ου αιώνα

Βασ. Βλ. Σφυρόερας

doi: [10.12681/er.220](https://doi.org/10.12681/er.220)

To cite this article:

Σφυρόερας Β. Β. (1997). Ιάκωβος Γ. Πιτζιπίος. Ένας ελάσσων λόγιος του 19ου αιώνα. *The Gleaner*, 21, 337–351. <https://doi.org/10.12681/er.220>

ΙΑΚΩΒΟΣ Γ. ΠΙΤΖΙΠΙΟΣ

“Ένας ελάχιστων λόγιος τοῦ 19ου αἰώνα*

ΕΝΑ ΧΡΟΝΟ ΜΕΤΑ ΤΗΝ ΕΚΔΟΣΗ τοῦ μυθιστορήματος τοῦ Ἰακώβου Γ. Πιτζιπίου** (1802-1869) «Ἡ ὀρφανή τῆς Χίου ἢ ὁ θρίαμβος τῆς Ἀρετῆς» ὁ συντάκτης ἀνυπόγραφης βιβλιοκρισίας στὸ περιοδικὸ *Εὐρωπαϊκὸς Ἑρανιστὴς* τὸ χαρακτηρίζει «ἀθλίαν συρραφὴν ψυχρολογιῶν», ἔργο «ἀνθρώπου οὐ μόνον ἀγρυμνάστου εἰς τὸ γράφειν, ἀλλὰ καὶ μὴ ἔχοντος ἀκριβῆ γνώσιν τῆς γλώσσης».¹ Στὸν ἴδιο τόμο ἐν τούτοις τοῦ περιοδικοῦ κρίθηκε ἐπαινετικότερα ἄλλο βιβλίον τοῦ Πιτζιπίου, «Ἡ Λογικὴ Γραμματικὴ τῆς Ἑλληνικῆς Γλώσσης διὰ τοὺς πρωτοπείρους παῖδας», ποὺ εἶχε ἐκδοθεῖ στὴν Ὁδησσὸ τὸ 1834 καὶ εἶχε ἀνατυπωθεῖ στὴν Ἑρμούπολιν τὸ 1841. Κατὰ τὸν ἀνώνυμο συντάκτη τῆς κριτικῆς αὐτῆς, τὰ προτερήματα τῆς Γραμματικῆς εἶναι «τὸ εὐμέθοδον καὶ τὸ σύντομον. Περιέχει ὀρισμοὺς συντόμως καὶ εὐκρινῶς ἐκτεθειμένους. Δι’ αὐτῆς τὸ παιδίον μυεῖται εἰς

* Αἱ γινεσὶς ἐβδομάδες πρὶν ἀπὸ τὴν ἀνακοίνωση τῆς ἐργασίας αὐτῆς ἐκδόθηκε στὴ σειρά «Νεοελληνικὴ Βιβλιοθήκη. Ἰδρυμα Κώστα καὶ Ἑλένης Οὐράνη» τὸ βιβλίον Ἰακώβος Γ. Πιτζιπίος, Ἡ Ὁρφανὴ τῆς Χίου ἢ ὁ θρίαμβος τῆς ἀρετῆς — Ὁ Πιθηκος Ξοῦθ ἢ τὰ ἦθη τοῦ αἰῶνος (Ἀθήνα 1955) μὲ φιλολογικὴ ἐπιμέλεια τοῦ Δημήτρη Τζιόβα, στὴν Εἰσαγωγὴ τοῦ ὁποίου (σ. 3-93) παρέχονται πλούσια στοιχεῖα γιὰ τὴ ζωὴ καὶ τὸ ἔργο τοῦ συγγραφέα. Σχεδὸν συγχρόνως ἐκδόθηκε τὸ βιβλίον τοῦ Νάσου Βαγενᾶ, Ἰακώβος Γ. Πιτζιπίος, Ὁ Πιθηκος Ξοῦθ ἢ τὰ ἦθη τοῦ αἰῶνος (Ἀθήνα 1955) μὲ εἰσαγωγὴ γιὰ τὸ πεζογραφικὸ του ἔργο (σ. 7-36). Ἀκολούθησαν οἱ μελέτες τῆς Γεωργίας Φαρίνου-Μαλαματάρη, «Συμβολὴ στὴ βιογραφία τοῦ Ἰακώβου Πιτζιπίου», περιοδικὸ *Μολυβδοκοנדύλοελεγκητής* 5 (1995-1996) 19-38, καὶ τοῦ Ἀποστόλου Σαλίνη, «Ένας λόγιος τοῦ 19ου αἰώνα. Ἰακώβος Πιτζιπίος», περ. *Νέα Ἑστία* τ. 141, τεῦχος 1671 (15 Φεβρουαρίου 1997) 222-228. Στὴν τελικὴ μορφή τῆς ἀνακοίνωσης αὐτῆς προσπάθησα, ὅσο ἦταν δυνατό, νὰ μὴν περιλάβω βιογραφικὰς ἢ ἄλλες εἰδήσεις ποὺ δημοσιεύτηκαν στὶς προηγούμενες μελέτες.

** Χρησιμοποιοῦ τὸν τύπον τοῦ ἐπωνύμου Πιτζιπίος, ὅπως ὑπέγραφε ὁ συγγραφέας, ἀφ’ ἡν ὅμως τοὺς τύπους Πιτζιπίος ἢ Πιτσιπίος ὅταν περιλαμβάνονται σὲ κείμενα, παραθέματα τῶν ὁποίων χρησιμοποιοῦ.

1. *Εὐρωπαϊκὸς Ἑρανιστὴς* 1 (1840-1841) 108-109. Ἡ βιβλιοκρισία ἀναδημοσιεύεται ἀπὸ τὸ *Δημ. Τζιόβα*, ὁ.π., σ. 90-91.

τῆς Ἑλληνικῆς γλώσσης τ' ἀναγκαιότερα, χωρὶς νὰ ταφῇ τὸ πνεῦμά του ὑπὸ πλήθος κανόνων ἀκαταλήπτων».²

Ἄν ληφθεῖ ὑπ' ὄψη ὅτι τῇ συντακτικῇ ἐπιτροπῇ τοῦ Ἑδρωπαϊκοῦ Ἐρρανιστῆ ἀποτελοῦσαν οἱ Φίλιππος Ἰωάννου, Γεώργιος Βέλλιος, Περικλῆς Ἀργυρόπουλος, Ἀλέξανδρος Ρίζος Ραγκαβῆς, Δημήτριος Σαμουρκάσης, Νικόλαος Λεβαδιεύς καὶ Κωνσταντῖνος Παπαρρηγόπουλος,μποροῦμε νὰ υποθέσουμε ὅτι ἡ βιβλιοκρισία γιὰ τὴν «Ὁρφανὴ τῆς Χίου» ὀφείλεται στὸν Ἀ. Ρ. Ραγκαβῆ καὶ γιὰ τὴ «Λογικὴ Γραμματικὴ» στὸν Φίλ. Ἰωάννου. Ἡ ὑπόθεση αὕτῃ ἐνισχύεται, νομίζω, καὶ ἀπὸ τὸ γεγονός ὅτι ὁ Ραγκαβῆς στὸ ἔργο του «Histoire Litteraire de la Grèce moderne», ἀγνοεῖ τὸν Πιτζιπίο, ἐνῶ ἀφιερώνει πέντε σελίδες στὸ λόγιο ἱατρὸ Πέτρο Καλλιβούρση, πού μόνον ἓνα ποιητικὸ τοῦ ἔργο εἶχε ἐκδοθεῖ,³ καὶ ἀναφέρεται, συνοπτικὰ ἔστω, στὸ ἔργο τοῦ Στεφάνου Ξένου, τοῦ Κωνσταντίνου Ράμφου, τοῦ Ἑμμανουὴλ Ροῖδη, τοῦ Παύλου Καλλιγᾶ, ἀλλὰ καὶ στοὺς ἀγνώστους σχεδὸν σήμερα Ἰωάννη Δελιγιάννη, Μαριέττα Ράλλη, Ἀχιλλέα Λεβέντη, Δημήτριο Πανταζῆ καὶ Δημήτριο Σαλαπάντα.⁴

Ἄν ὅμως ὁ Πιτζιπίος ὡς μυθιστοριογράφος ἀγνοήθηκε ἀπὸ τὴ λογιόσυνῃ τοῦ καιροῦ του, παρὰ τὸ γεγονός ὅτι ἡ «Ὁρφανὴ τῆς Χίου» —ἓνα ἀπὸ τὰ πολυδιαβασμένα ἔργα τοῦ περασμένου αἰῶνα— ἐπανεκδόθηκε τέσσερις φορές (1863, 1869, 1883, 1929) καὶ διασκευάσθηκε γιὰ τὸ θέατρο (1881),⁵ καὶ μόλις τὰ τελευταῖα χρόνια ἀνασύρθηκε ἀπὸ τὴν ἀφάνεια, ἡ ἄλλη του δράση καὶ κυρίως ἡ ταραχώδης θητεία του ὡς διευθυντῆ τῆς Μεγάλης τοῦ Γένους Σχολῆς καὶ ἡ ἀμφιταλάντευσὶς τοῦ ἀργότερα μεταξὺ

2. Ἑδρωπαϊκὸς Ἐρρανιστής, ὅ.π., σ. 222.

3. Α. Ρ. Rangabé, *Histoire Litteraire de la Grèce moderne*, τ. II (Παρίσι 1877), σ. 174-178. Ὁ Καλλιβούρσης, ἐκτὸς ἀπὸ τὶς ἱατρικοὺς περιεχομένου μελέτες, εἶχε δημοσιεύσει στιχομεγέθηματᾶ στὴν ἐφημερίδα τῆς Κωνσταντινουπόλεως *Θοράκη* (24 Ἀπριλίου καὶ 6 Μαΐου 1875) πού ἀναδημοσιεύθηκαν στὴν ἐφημερίδα *Πανόπη* τῆς Ἐρμούπολης (8 Μαΐου καὶ 5 Ἰουνίου 1875) καὶ εἶχε ἐκδώσει πολὺστιχο ποίημα μὲ τὸν τίτλο «Νησιωτικὰ Ἑπη» (Λιψία 1876).

4. Ἀπὸ τὰ ἔργα τῶν συγγραφέων αὐτῶν μόνον δύο εἶναι λογοτεχνικά: τοῦ Ἰωάννη Δελιγιάννη, *Διηγήματα* (Ἀθήνα 1845) καὶ τοῦ Ἀχιλ. Λεβέντη, *Ἡ Τασσὼ* (Ἀθήνα 1858)· βλ. Δ. Γκίνης-Β. Μέξας, *Ἑλληνικὴ Βιβλιογραφία 1800-1863*, τ. Β', ἀρ. 4142 καὶ τ. Γ', ἀρ. 7575. Γιὰ τὴ Μαριέττα Ράλλη δημοσίευσε ἐπικύδειο στὴν ἐλληνικὴ καὶ γαλλικὴ γλώσσα ὁ Πιτζιπίος στὸ βραχύβιο περιοδικὸ τοῦ *Revue d'Orient* (Ἰανουάριος 1861). (Γιὰ τὸ περιοδικὸ αὐτὸ βλ. Γ. Φαρίνου-Μαλαματάρη, ὅ.π., σ. 35-36.) Ὁ Δημ. Πανταζῆς εἶναι γνωστὸς κυρίως γιὰ τὰ διδασκτικὰ βιβλία του καὶ ὁ Δ. Σαλαπάντας γιὰ δύο μονογραφίες του γιὰ τὸ Σούλι (1860) καὶ τὴν Πάργα (1861).

5. Δημ. Τζιόβα, ὅ.π., σ. 41 καὶ 87.

τῆς Καθολικῆς καὶ τῆς «Ἀνατολικῆς» —ὅπως τὴν ὀνομάζει— Ἐκκλησίας προκάλεσαν δριμύτατες ἐπικρίσεις: ἀπὸ συγχρόνους του, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ νεότερους συγγραφεῖς χαρακτηρίστηκε «ἐξωλέστατος»,⁶ «ἐξωλέστατος καὶ προδότης»,⁷ «Ἰούδας»,⁸ «διαβόητος καὶ πασίγνωστος ἀνὰ πᾶσαν τὴν Ἑὼαν τε καὶ Ἑσπερίαν»,⁹ «πεπαιδευμένος ἀλλὰ πανοῦργος»,¹⁰ «ψεύστης καὶ ἀχαρακτήριστος [...] κίβδηλος Χιώτης ἐμπαίξας δύο ἢ τρία δόγματα».¹¹

Οἱ βιογραφικὲς εἰδήσεις γιὰ τὸν Πιτζιπίο, ποὺ δημοσιεύθηκαν τὸ 1860 μὲ ἀφορμὴ τὴν ἔκδοση τοῦ βιβλίου του *Le Romanisme* ἀπὸ τὸν Pierre Paget στὴν *Illustration, Journal Universel* (τόμος 35 (1960), σ. 341-342), στηρίχθηκαν πιθανότατα, ὅπως ἤδη ἔχει ἐπισημανθεῖ,¹² σὲ πληροφορίες ποὺ ἔδωσε ὁ ἴδιος κατὰ τὴ διαμονή του στὸ Παρίσι στὸν βιογράφο του. Ὁ Πιτζιπίος, μεγαλομανῆς καὶ φιλόδοξος, ἀπομονωμένος τότε ἀπὸ τὴν ἑλληνικὴ κοινωνία, «ἀποσυνάγωγος» κατὰ τὸν εὐστοχο χαρακτηρισμὸ τοῦ Δημ. Τζιόβα,¹³ θέλησε, γιὰ νὰ δικαιολογήσει προφανῶς τὸν τίτλο τοῦ *Prince*, ποὺ εἶχε προτάξει στὸ ὄνομά του, νὰ ἀναγάγει τὶς οἰκογενειακὲς του ρίζες στὴν ἐποχὴ τῶν Κομνηνῶν καὶ συγκεκριμένα στὴν περίοδο τοῦ Ἰσαακίου Α' (1057-1059). Κατὰ τὸν Paget ἐπίσης, ἓνα μέλος τῆς οἰκογενείας Πιτζιπίου, ὁ Κωνσταντῖνος Πιτζιπίος, ἔλαβε μέρος σὲ ἐπιχειρήσεις τῶν Γενουατῶν ἐναντίον τῶν Ὀθωμανῶν στὸ Αἰγαῖο τὸ 1457.¹⁴

6. Ὁ χαρακτηρισμὸς σὲ ἀνέκδοτη ἐπιστολὴ τοῦ Νικολάου Εὐθυβούλη (16 Ἰουνίου 1849) γιὰ τὴν ὁποία βλ. παρακάτω, σ. 345.

7. Ἐφημερίδα *Αἰὼν* 10 Ἰουλίου 1854, σ. 3, στήλη β'. Γιὰ τὸ ἄρθρο τοῦ *Αἰὼνος* βλ. Δημ. Τζιόβα, ὁ.π., σ. 9, σημ. 2 καὶ σ. 24.

8. Ἐφημ. *Ἀθηνᾶ* 11 Μαΐου 1857.

9. Φιλοθέου Βρυεννίου, *Ἐκθεσις τῆς καταστάσεως τῆς Μ. τοῦ Γένους Σχολῆς*, Κωνσταντινούπολη 1870, σ. 195.

10. Ἀναστ. Διομήδους-Κυριακοῦ, *Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία ἀπὸ τῆς ἰδρύσεως τῆς Ἐκκλησίας μέχρι τῶν καθ' ἡμᾶς χρόνων*, Ἀθῆνα 1881, τ. Β', σ. 320-321.

11. Μακρυνήλ Ι. Γεδεών, *Ἀποσημειώματα Χρονογράφου 1800-1913*, Ἀθῆνα 1932, σ. 54 καὶ 61.

12. Ἰλ. Πετροπούλου, «Ἰάκωβος Γ. Πιτζιπίος, Ὁ συγγραφέας τῆς Ὅρφανῆς τῆς Χίου», ἐφ. *Ἐλευθεροτυπία* 7 Μαΐου 1994, σ. 34 καὶ Γ. Φαρίνου-Μαλαματάρη, ὁ.π., σ. 19.

13. Δημ. Τζιόβα, «Ἕνας ἀποσυνάγωγος τοῦ περασμένου αἰῶνα», ἐφ. *Τὸ Βῆμα* 30 Ἀπριλίου 1995, σ. Β10.

14. Βλ. Γ. Φαρίνου-Μαλαματάρη, ὁ.π., σ. 20. Ἡ πληροφορία τοῦ Paget εἶναι ἀνακριβής. Στὶς «σταυροφορικὲς» ἐπιχειρήσεις ποῦ, μὲ τὴ βοήθεια τῶν Βενετῶν, εἶχε ὀργανώσει ὁ πάπας Κάλλιστος Γ' στὸ Αἰγαῖο ἐναντίον τῶν Τούρκων (1456-1459)

Εἶναι βέβαιο, ἐν τούτοις, ὅτι κλάδος τῆς οἰκογενείας τοῦ Πιτζιπίου βρισκόταν στὸ τέλος τοῦ δέκατου ἔκτου αἰώνα στὴ Βλαχία: τὸ 1583 ὁ ἄγνωστος ἀπὸ ἄλλη πηγὴ Σεκοῦνδος Λούκαρις, ἐπίτροπος στὴ Βιέννη τοῦ βοεβόδα τῆς Βλαχίας Ράντου Μίχνεα, ἀπευθύνει στὸν «μισέρ Μιχαήλ Πιστζιόν [: Πιτζιπιόν] ἀπὸ τὴν Χίον» ἐμπιστευτικὴ ἐπιστολὴ οἰκογενειακοῦ περιεχομένου μὲ τὴν ἐντολὴ νὰ τὴν ἀνακοινώσῃ στὴ θεία τοῦ Μίχνεα.¹⁵

Ἀπὸ τοὺς πλησιέστερους χρονικὰ συγγενεῖς τοῦ Ἰακώβου Πιτζιπίου ὁ Ζωρζῆς Πιτζιπίος, στὰ μέσα τοῦ δέκατου ὀγδοοῦ αἰώνα (1755),¹⁶ ἀναφέρεται ὡς ἐνισχυτῆς —δανειστῆς— τοῦ Πατριαρχικοῦ Ταμείου καὶ λίγες δεκαετίες ἀργότερα μαρτυροῦνται ἄλλα μέλη τῆς οἰκογενείας του: σὲ κώδικα τοῦ δέκατου ἑβδομοῦ αἰώνα ποὺ περιλαμβάνει ἐπιστολὰς τοῦ Συνεσίου καὶ μιὰ «Ψυχαγωγία» βρίσκουμε τὴν ὑπογραφή τοῦ Λουκᾶ Πιτζιπίου μὲ χρονολογία 10 Αὐγούστου 1783 καὶ τὴ σφραγίδα μὲ τὸ οἰκογενειακὸ του ἔμβλημα.¹⁷ Τὴν ἴδια ἐποχὴ ὁ Κοραῆς σὲ ἐπιστολὰς του πρὸς τὸν Δημήτριον Λῶτο, τὸν Πρωτοψάλτη τῆς Σμύρνης, ἀναφέρει τὸν «μισέρ Μανόλην Πιτζιπιόν» (1782 καὶ 1783)¹⁸ καὶ τὸν Μικὲ Πιτζιπιόν (1785), γιὰ τὸν ὁποῖο γράφει: «Ἦδιστα προσαγόρευσον ἐκ μέρους μου τὸν μισὲ Μηκὲν Πιτζιπιόν· ἄμποτε νὰ εἶχον εἰς τὴν ἐξουσίαν μου μίαν Κατήχησιν διὰ νὰ τὴν προσφέρω εἰς τὴν εὐγενεῖάν του».¹⁹ Τέλος ὁ Γεώργιος Πιτζιπίος, ὁ πατέρας τοῦ συγγραφέα τῆς «Ὁρφανῆς τῆς Χίου», ἀναφέρεται ὡς διδάσκαλος στὴν Κωνσταντινούπολιν —στὴ Σχολὴ τοῦ Γαλατᾶ— τὴ δεύτερη δεκαετία τοῦ δέκατου ἑντατοῦ αἰώνα.²⁰

οἱ Γενουάτες ποὺ κατεῖχαν τὴ Χίο καὶ τὴ Λέσβο ἀρνήθησαν νὰ λάβουν μέρος. Βλ. Ἀποστ. Ε. Βακαλόπουλου, *Ἱστορία τοῦ Νέου Ἑλληνισμοῦ*, Α' Ἀρχὲς καὶ διαμόρφωσή του, Θεσσαλονίκη 1974, σ. 354-357.

15. *Documenti Grecesti privitoare la Istoria Romanilor publicate dupa originale copiile Academiei Române si tiparitura de N. Iorga*, στὴ Συλλογὴ Hurmuzaki, *Documente...*, τ. XIV, I, Βουκουρέστι 1915, σ. 67.

16. Μ. Ι. Γεδεών, «Ὁ ἀρχαιότερος Κώδῆξ τοῦ Ἑθνικοῦ Ταμείου», περ. *Ἐκκλησιαστικὴ Ἀλήθεια* τ. 14, ἔτος I (1890), σ. 157.

17. Νίκου Α. Βέτι, *Κατάλογος τῶν ἑλληνικῶν χειρογράφων κωδίκων τῆς ἐν Πελοποννήσῳ μονῆς τοῦ Μεγάλου Σπηλαίου*, τ. Α', Ἀθήνα 1915, σ. 86.

18. Ἀδαμαντίου Κοραΐ, *Ἀλληλογραφία*, τ. Α', Ἐκδοτικὴ Ἐπιμέλεια Κ. Θ. Δημαράς, Ἀλκῆς Ἀγγέλου, Αἰκατερίνη Κουμαριανοῦ, Ἐμμανουὴλ Ν. Φραγκίσκος, Ἀθήνα 1964, σ. 20 καὶ 44.

19. *Ὁ.π.*, σ. 54.

20. Ματθαίου Κ. Παράνικα, *Σχεδιάσμα περὶ τῆς ἐν τῷ Ἑλληνικῷ ἔθνει καταστάσεως τῶν Γραμμάτων...* (Κωνσταντινούπολις 1867), σ. 33.

Με τὸ πρῶτο δημοσίευμα τοῦ Ἰακώβου Πιτζιπίου στὸ *Λόγιο Ἑρμῆ* τὸ Μάιο τοῦ 1820,²¹ ὁμιλία «εἰς τὴν δημόσιον ἐξέτασιν τῶν μαθητῶν τῆς Σχολῆς τῆς Χίου» στίς 7 Ἰανουαρίου 1820, ὁ δεκαοχτάχρονος ἀπόφοιτός της ἀποδεικνύεται ὅχι μόνον καλὸς χειριστὴς τῆς γλώσσας, ἀλλὰ καὶ γνώστης σὲ ἐκανοποιητικὸ βαθμὸ τῆς κλασικῆς γραμματείας. Στὸ ἄτιτλο αὐτὸ κείμενό του «προβάλλων ὅτι ἡ πολυμάθεια βλάπτει τοὺς κακῶς ἀνατεθραμμένους» διακρίνει τὴν πολυμάθεια, ποὺ εἶναι «ἔργον μνήμης», ἀπὸ τὴν *παιδείαν*, τὴν ὁποία «οἱ παλαιοὶ καὶ νέοι σοφοὶ ἐννοοῦν μάθησιν καὶ ἄσκησιν ἐν ταύτῃ τῶν καλῶν [...] Πεπαιδευμένος λέγεται καὶ εἶναι ὁ ἔχων μάθησιν καὶ ἥθη χρηστά». Τὴν ἐπιχειρηματολογία του στηρίζει σὲ ἀποσπάσματα τοῦ Πλουτάρχου, τοῦ Ξενοφῶντος, τοῦ Πλάτωνος, τοῦ Κικέρωνος, ἀλλὰ καὶ τοῦ Ἰωάννου Χρυσοστόμου καὶ τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης.

Ὁ ἐπίλογος τῆς ὁμιλίας αὐτῆς παρουσιάζει ἰδιαιτέρο ἐνδιαφέρον· σὲ μιὰ ρητορικὴ ἀποστροφή πρὸς τοὺς συμμαθητὲς του γράφει: «Οἱ ἄλλοι εθνεῖς, ἄλλοι μὲν καταφρονητικῶς μᾶς ἐκατηγόρουν ὡς ἐκτρώματα τῆς εὐγενεστάτης Ἑλλάδος, ἄλλοι δὲ φιλανθρωπότεροι μᾶς ἐλυποῦντο διὰ τὴν ἀπαιδεύσιν μας, καὶ μὰ τὴν ἀλήθειαν εἶχαν δίκαιον καὶ πρέπει νὰ τὸ ὁμολογήσωμεν ἀναγινώσκοντες τὰ συγγράμματα τῶν ἐνδόξων προγόνων μας καὶ βλέποντες πόσον ἀπεμακρύνθημεν ἀπὸ τὴν εὐγένειαν ἐκείνων. Μ' ὅλα ταῦτα ἐκείνων ἀπόγονοι εἴμεθα, τὴν γλῶσσαν ἐκείνων λαλοῦμεν καὶ ἡμεῖς καὶ οἱ χωρικοὶ μας καὶ οἱ ποιμένες μας. Εἴμεθα τέκνα τῆς Ἑλλάδος δυστυχῆ, ἀλλ' ὅχι ἐκτρώματα, πλεον εὐτυχεῖς ὅμως ὑπὲρ τοὺς προγόνους ἐκείνους κατ' ἄλλο, μέγιστον πάντων· κατὰ τὴν εἰς Θεόν, λέγω, ἀληθινὴν λατρείαν. Εἴμεθα Ἕλληνες τὴν φύσιν καὶ Χριστιανοὶ τὴν πίστιν».²²

Οἱ ἀπόψεις αὐτὲς τοῦ Πιτζιπίου μᾶς παραπέμπουν σὲ ἀνάλογες τοῦ Κοραΐ,²³ τοῦ ὁποίου τὸ ἔργο προφανῶς εἶχε ὑπ' ὄψιν τοῦ ἀπὸ τῆς μαθητείας του στὴ Σχολὴ τῆς Χίου, καὶ ἐπαλαμβάνονται μὲ πικρία αὐτὴ τῇ φορᾷ σαράντα χρόνια ἀργότερα στὸ «Ὑπόμνημα περὶ τῆς ἐνεστώσης καταστάσεως καὶ τοῦ μέλλοντος τῆς Ἑλληνικῆς φυλῆς» (Παρίσι 1859),²⁴ ἕνα ἀξιο-

21. *Λόγιο Ἑρμῆς* 1820, σ. 295-300. Στίς σ. 290-295 δημοσιεύεται ἡ ὁμιλία τοῦ διευθυντῆ τῆς Σχολῆς Νεοφύτου Βάμβας καὶ στίς σ. 300-305 τοῦ Ἀμβροσίου Ἀργέντη μὲ θέμα «Εἰ συμφέρει τοῖς Χίοις ναυπηγεῖσθαι».

22. *Ὁ.π.*, σ. 300.

23. Ἀδαμαντίου Κοραΐ, *Προλεγόμενα στοὺς Ἀρχαίους Ἕλληνας Συγγραφεῖς καὶ ἡ Αὐτοβιογραφία του*, τ. Α', πρόλογος Κ. Θ. Δημαρεῖ, Ἀθήνα (Μορφωτικὸ Ἰνδρυμα Ἑθνικῆς Τραπέζης) 1984, σ. 317-318, 329-330, 521.

24. Γιὰ τὸ ἔργο αὐτὸ τοῦ Πιτζιπίου βλ. παρακάτω, σ. 350.

πρόσεκτο δοκίμιο, πού κι αυτό, όπως ή «Όρφανή τῆς Χίου», εἶχε ἀγνοηθεῖ ὡς τὶς μέρες μας: «Κατηντήσαμεν γελοῖοι εἰς τὸν κόσμον φανταζόμενοι νὰ τραφῶμεν, ὡς αἱ κάμηλοι, διὰ τοῦ ἀναμασήματος τῶν ἔργων τῶν ἐνδόξων προγόνων μας ψιττακίζοντες ἀκαταπαύστως τί ἔπραξαν οἱ Αεωνίδαι καὶ οἱ Θερμιστοκλεῖς, οἱ Περικλεῖς καὶ οἱ Δημοσθένεις, οἱ Ἀρμόδιοι καὶ οἱ Ἀριστογείτονες». ²⁵ Καὶ ἄλλοι: «Διατὶ νομίζομεν ὅτι ἐκπληροῦμεν πάντα τὰ χρέη φιλοπάτριδος πολίτου καὶ λογικοῦ ἀνθρώπου, πάντα τὰ καθήκοντα τοῦ Ἑλλήνος, κατακωφάινοντες τὸν κόσμον μὲ τὰς κομπορημοσύνας μας ἐπὶ τῶν μεγάλων ἔργων τῶν λαμπρῶν μας προγόνων καὶ τῶν ἐνδόξων πατέρων μας;» ²⁶

Μετὰ τὴν ἀποφοίτησή του ἀπὸ τὴ Σχολὴ τῆς Χίου, συνέχισε τὶς σπουδές του στὴ Νομικὴ Σχολὴ τοῦ Παρισιοῦ ²⁷ καὶ ἀπὸ τὸ 1824 ὡς τὸ 1830 δίδαξε στὸ Λύκειο Richelieu τῆς Ὁδησοῦ Φιλολογία καὶ Ρητορικὴ, ἐνῶ συγχρόνως εἶχε διοριθεῖ «ἐνεργὸν μέλος» τοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Μουσείου τῆς πόλης. ²⁸ Μετὰ τὴν Ἐπανάστασιν τοῦ 1821 ἐπανῆλθε —ἀγνωστο πότε ἀκριβῶς— στὴν Ἑλλάδα καὶ ἀπὸ τὸ 1838 ὡς τὸ 1841 δίδαξε τὴ γαλλικὴ γλῶσσα στὸ νεοσύστατο Γυμνάσιο τῆς Ἐρμούπολης. ²⁹ Στὰ ἐπόμενα χρόνια κινήθηκε ἀνάμεσα στὴν Ἀθήνα καὶ στὴν Κωνσταντινούπολη καὶ τὸ 1844 ἐξέδωσε τὸ βραχύβιο περιοδικὸ *Ὁ Φανὸς τῆς Μεσογείου* ³⁰ (ἐκδό-

25. Ὑπόμνημα, σ. 7.

26. Ὑπόμνημα, σ. 9.

27. Ἡ πληροφορία τοῦ Page1 ὅτι εἶχε μνηθεῖ στὴ Φιλικὴ Ἐταιρεία, διέκοψε τὶς σπουδές του μὲ τὴν κήρυξη τῆς Ἐπανάστασης τοῦ 1821 καὶ ὡς Ἱερολοχίτης πολέμησε στὴ Μολδαβία δὲν ἐπιβεβαιώνεται ἀπὸ τὶς πηγές. Στὸν ἀναλυτικὸ ἐξ ἄλλου κατάλογο τῶν 1002 ἀγωνιστῶν, πού κατέφυγαν στὴ Ρωσία μετὰ τὴν ἀποτυχία τοῦ κινήματος τοῦ Ὑψηλάντη, τὸν ὁποῖο δημοσίευσε ὁ Nicolai Todorof, *Ἡ βαλκανικὴ διάσπαση τῆς Ἐπανάστασης τοῦ 1821. Ἡ περίπτωσις τῶν Βουλγάρων. Ἐνας κατάλογος ἀγωνιστῶν στὴ Μολδοβλαχία* (Ἀρχεῖα Ὁδησοῦ), Ἱστορικὴ Εἰσαγωγὴ Παναγιώτης Κανελλόπουλος, Ἐπιμέλεια Γιάννης Καράς, Ἀθήνα 1982, σ. 193-294, δὲν περιλαμβάνεται τὸ ὄνομα τοῦ Πιτζιπίου, ἐνῶ παρέχονται λεπτομερῶς στοιχεῖα γιὰ 502 Ἑλλήνες.

28. Ἐφημερίδα *Αἰὼν* 10 Ἰουλίου 1854, σ. 3. Βλ. καὶ σημείωση 8 στὴ σ. 339.

29. Βίκης Πάτσιου, «Ἐξωτερικὰ σημεῖα φραγκισμοῦ καὶ σπουδῆ τῆς γαλλικῆς γλῶσσας στὴν ἀναπτυσσόμενη Ἐρμούπολη», περ. *Συριανὰ Γράμματα*, τεύχ. 9 (1990) 28. Γ. Φαρίνου-Μαλαματάρη, ὁ.π., σ. 22.

30. Σὲ ἄρθρο τοῦ Πιτζιπίου πού δημοσιεύεται στὸ περιοδικὸ *Ἀποθήκη* μὲ τίτλο: «Αἱ κυβερνήσεις καὶ οἱ λαοὶ ἢ ἡ πολιτικὴ μεταβολὴ τῆς Ἑλλάδος», πού ἀναφέρεται στὴν 3η Σεπτεμβρίου 1843, διαβάζομε: «Ἀλλ' ἦδη ἐσήμανεν ἡ ὥρα. Τὸ σημεῖον τῆς πολιτικῆς τελειοποιήσεως τῶν ἀνθρωπίνων κοινωνιῶν ἐδόθη, αἱ ἄλλοι πίπτουσιν αὐτόρρηκτοι ἀπὸ τὰς χεῖρας τῶν λαῶν ἢ πολιτικὴ πλάνη ὑποχωρεῖ εἰς τὰς ἀϊδίους

θηκαν μόνο τρία τεύχη) και την επίσης βραχύβια εφημερίδα *Ὁ Σωτήρ τοῦ 1845*. Τὸ 1847 ξαναγύρισε στὴ Σύρο καὶ τὸν Ἰούλιο τοῦ χρόνου αὐτοῦ κυκλοφόρησε τὸ πρῶτο τεῦχος τοῦ περιοδικοῦ *Ἀποθήκη τῶν Τεχνῶν καὶ Ὠφελίμων Γνώσεων*· στὸν κατάλογο τῶν συνεργατῶν του περιλαμβάνονται τὰ ὀνόματα γνωστῶν ἀπὸ τὸ Λόγιο *Ἐρμῆ* λογίων (Γ. Αἰνῆνος, Κ. Ἀσωπίου, Νεοφ. Βάμβα, Γ. Γενναδίου), ἀλλὰ καὶ ἄλλων (Σοφ. Οἰκονόμου, Ἰ. Βενθόλου, Καλλ. Καστόρη, Ἰ. Ρίζου Παγκαβῆ, Ἀνδρ. Μάμουκα).³¹

Ἀπὸ τίς μελέτες ποὺ δημοσιεύθηκαν στὴν *Ἀποθήκη* σημειώσω μία μὲ τὸν τίτλο «Ἡ ἀναγέννησις τῶν Γραμμάτων ἐν τῇ Ἀνατολῇ»,³² ἀποκαλυπτικὴ τῶν ἀποψέων τοῦ Πιτζιπίου γιὰ τίς σχολές-ἐστίες τοῦ νεοελληνικοῦ Διαφωτισμοῦ: στὸ «Ἅγιο Ὅρος ἀπλῆθος μαθητῶν συνέρρεε διὰ ν' ἀκροασθῶσι τὰ μαθήματα τοῦ μεγαλοφυοῦς καὶ πολυμαθοῦς Εὐγενίου [Βουλγάρωος]»· «Ἡ Σχολὴ τῶν Κυδωνιῶν ἐθεωρεῖτο καὶ πράγματι ἦτο μέχρι τοῦ 1810³³ τὸ μόνον ἐν τῇ Ἀνατολῇ σχολεῖον, ὅπου ἡ φιλοσοφία, ἡ φιλοσοφία καὶ αἱ ἐπιστῆμαι ἐδιδάσκοντο κατὰ τὴν νεωτέραν Εὐρωπαϊκὴν μέθοδον». Ἀντίθετα στὴν Πατριαρχικὴ Ἀκαδημία «αἱ νεώτεραι γνώσεις ἦσαν ἀποκεκλεισμένα» καὶ ὁ καθηγητὴς τῆς Σέργιος Μακράιος³⁴ μὲ τὸ βιβλίον του τὸ «ἐπιγραφόμενον Τρόπαιον κατὰ Κοπερνίκου προσεπάθει νὰ

λάβῃς τῆς ἀληθείας καὶ τοῦ πολιτισμοῦ, καὶ ὅλης ἐν γένει τῆς ἀνθρωπίνης φυλῆς τὰ στήθη, ὡς ἐξ ἐνὸς ἡλεκτρικοῦ σπινθῆρος, πάλλουσιν ἤδη προσεγγίζοντα τὸ τέρμα τῶν ἀξιοδακρῶτων σπαραγμῶν, τῶν κοινωνικῶν συμφορῶν τοῦ κόσμου».

31. Βασ. Βλ. Σφυρόερα, «Οἱ πρῶτες εφημερίδες τῆς Ἑρμούπολης. Φιλολογικὲς καὶ πολιτικὲς ἀνιχνεύσεις», στὸν τόμο *Νεοελληνικὴ Παιδεία καὶ Κοινωνία, Πρακτικὰ Διεθνοῦς Συνεδρίου ἀφιερωμένον στὴ μνήμῃ τοῦ Κ. Θ. Δημαροῦ*, Ὁμιλὸς Μελέτης Ἑλληνικοῦ Διαφωτισμοῦ, Ἀθήνα 1995, σ. 311-312.

32. *Ἀποθήκη*, ἀρ. 14 (Αὐγούστου 1848), σ. 169-173, ἀρ. 15 (Σεπτέμβριος 1848), σ. 204-206, ἀρ. 16 (Ὀκτώβριος 1848), σ. 209-221. Ὁ Πιτζιπίος στὸν κατάλογο τῶν δημοσιευμένων ὡς τὸ 1862 ἔργων του, ποὺ ἀναγράφονται στὸ ὀπισθόφυλλο τοῦ βιβλίου του «Ἀπάντησις εἰς τὸ τελευταῖον Παπικὸν θέσπισμα» (γιὰ τὸ ὅποιο βλ. παρακάτω σ. 348) ἀναφέρει τὴ μελέτη του αὐτὴ μὲ τίτλο «Ἱστορία τῆς ἀναγεννήσεως τῶν Γραμμάτων ἐν τῇ Ἀνατολῇ, δημοσιευθὲν ἐν ἔτει 1845 [sic]».

33. Τὸ 1810 ἀποχώρησε ἀπὸ τὴ διεύθυνση τῆς Σχολῆς τῶν Κυδωνιῶν ὁ Βενιαμὴν Λέσβιος. Γιὰ τὴ διδασκαλία του καὶ τοὺς λόγους τῆς ἀποχώρησής του βλ. Ρωξάνης Δ. Ἀργυροπούλου, *Ὁ Βενιαμὴν Λέσβιος καὶ ἡ εὐρωπαϊκὴ σκέψη τοῦ 18ου αἰῶνα* (πολυγραφημένη διδακτορικὴ διατριβή), Ἀθήνα 1983, σ. 51-62.

34. Γιὰ τὴ σχολαρχία τοῦ Σεργίου Μακράιου στὴν Πατριαρχικὴ Ἀκαδημία (1778-1790) βλ. Τάσου Ἀθ. Γριτσοπούλου, *Ἡ Πατριαρχικὴ Μεγάλη τοῦ Γένους Σχολή*, τ. Β', Ἀθήνα 1971, σ. 55-58, ὅπου (σ. 58) καὶ ἡ τεκμηριωμένη ἀποψὴ του ὅτι «ὁ Μακράιος ἔθαψε τὴν Σχολὴν μὲ τὴν συντηρητικότητά του καὶ τὴν ἀνικανότητά του προσαρμογῆς εἰς τὰ αἰτήματα τῶν νέων καιρῶν».

ἀναιρέσει τὰ ἐπιστημονικὰ συστήματα αὐτοῦ καὶ τοῦ Νεύτωνος δι' ἐπιχειρημάτων ἀποδεικνυόντων παχυλοτάτην ἄγνοιαν τῶν στοιχείων τῆς Μηχανικῆς, ἐνῶ κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην ἡ Φυσικὴ τοῦ Θεοτόκη ἐδιδάσκειτο εἰς πολλὰ σχολεῖα τῆς Ἑλλάδος».³⁵

Ἡ ἔκδοσις τῆς Ἀποθίμης συνεχίστηκε στὴν Ἑρμούπολη ὡς τὸ Δεκέμβριο τοῦ 1848 καὶ τὸ τελευταῖο τεῦχος τῆς τυπώθηκε τὸν Ἰανουάριο τοῦ 1849 στὴν Κωνσταντινούπολη, ὅπου εἶχε ἐγκατασταθεῖ ὁ Πιτζιπίος. Ἡ διακοπὴ τῆς ἔκδοσης τοῦ περιοδικοῦ δὲν εἶναι ἴσως ἄσχετη μὲ τὴν ἐκλογὴν τοῦ Μάρτιο τοῦ 1849 ὡς διευθυντῆ τῆς Πατριαρχικῆς Ἀκαδημίας, σὲ μιὰ κρίσιμη στὴν ἱστορία τῆς περιόδου, ὅπως προκύπτει ἀπὸ τὴ συχνὴ ἐναλλαγὴ διευθυντῶν τῆς μετὰ τὴν παραίτησιν τοῦ ἱκανοῦ Κυπρίου σχολάρχου τῆς πρώην Μεσημβρίας Σαμουήλ.³⁶

Ὅπως συνάγεται ἀπὸ δύο ἀνέκδοτες ἐπιστολές³⁷ τοῦ καθηγητῆ τῆς Σχολῆς Νικολάου Εὐθυβούλῃ³⁸ πρὸς τὸν Κωνσταντῖνο Οἰκονόμο τὸν ἐξ Οἰκονόμων, ποὺ ἀπὸ τὸ 1834 εἶχε ἔλθει στὸ Νάυπλιο,³⁹ ὁ διορισμὸς τοῦ Πιτζιπίου εἶχε προταθεῖ ἀπὸ τὸν Κωνσταντῖνο Καραθεοδωρῆ, μέλος τῆς Ἐφορείας τῆς Σχολῆς, καὶ ἀπὸ τὸ θεῖο του Στέφανο Καραθεοδωρῆ —καὶ οἱ δύο ἦταν προσωπικοὶ γιατροὶ τοῦ σουλτάνου Ἀβδούλ Μετζίτ— καὶ ἡ πρότασις, παρὰ τίς ἐπιφυλάξεις μελῶν τῆς Ἐφορείας, ἐγίνε ἀποδεκτὴ «ἐπὶ τῇ ἐλπίδι ἀνυψώσεως τῆς Σχολῆς καὶ κρείσσοнос διαρρυθμίσεως τῶν κατ' αὐτήν».⁴⁰ Στὴ σχολαρχία παρέμεινε μόνο τρεῖς μῆνες, ὡς τὸν Ἰούνιο τοῦ 1849, ὅταν ἐκδηλώθηκαν ταραχές, γιὰ τίς ὁποῖες λεπτομέρειες μᾶς παρέχει ὁ Εὐθυβούλης.

Στὴν πρώτη ἐπιστολῇ (2 Ἰουνίου 1849) γράφει: «Ἡ σχολὴ τοῦ Κουρούτζεσμε διελύθη. Ὁ Πιτζιπίος τὸ κατῴρωσεν. Αἰτία εἶναι ὁ Κωνστ. Καραθεοδωρῆς παραλαβὼν καὶ τὸν χρηστὸν θεῖον αὐτοῦ διὰ νὰ καθιδρύ-

35. Ἀποθίμη, ἀρ. 14, Αὐγούστος 1848, σ. 171.

36. Τάσου Ἀθ. Γριτσοπούλου, ὁ.π., σ. 132, 174.

37. Εὐχαριστῶ θερμὰ τὸν Κώστα Λάππα, ὁ ὅποιος ἔθεσε στὴ διάθεσίν μου τίς ἐπιστολὰς αὐτὰς ποὺ σώζονται στὸ Ἀρχεῖο Οἰκονόμων, φάκελος V, ἀρ. 711 καὶ 713 (στὸ Κέντρο Ἑρεῦνης τοῦ Μεσαιωνικοῦ καὶ Νέου Ἑλληνισμοῦ τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν).

38. Ὁ Εὐθυβούλης δίδασκε φιλοσοφία στὴν Πατριαρχικὴ Ἀκαδημία (Γριτσοπούλου, ὁ.π., σ. 130, 170, 178 κ.ά.).

39. Βλ. τὴν Εἰσαγωγὴν τοῦ Κώστα Λάππα στὸ βιβλίον *Κωνσταντῖνος Οἰκονόμος ὁ ἐξ Οἰκονόμων, Ἀλληλογραφία*, τόμος πρῶτος 1802-1817. Ἐπιμέλεια Κώστας Λάππας - Ρόδη Σταμούλης, Ἀθήνα 1989, σ. μγ'.

40. Βλ. Μ. Δ. Χαμουδοπούλου, «Ἡ Πατριαρχικὴ Μεγάλὴ τοῦ Γένους Σχολή», *Ἐκκλησιαστικὴ Ἀλήθεια* ἔτος Α' (1881) 324.

σωσι τοιοῦτον Διευθυντὴν καὶ νὰ τὸν διακρατήσωσιν. "Όταν ἔλθῃς ἐδῶ θέλεις τὰ μάθει ἀκριβῶς. "Ήδη δὲν δύναμαι νὰ τὰ περιγράψω λεπτομερῶς, διότι εἶμαι θλιμμένος διὰ τὸ πρᾶγμα». Στὴ συνέχεια ἀναφέρεται συνοπτικὰ στὰ γεγονότα καὶ προσθέτει ὅτι «οἱ Καραθεοδωρίδαι, αἰσχυρόμενοι ἐφ' οἷς ἔπραξαν, θέλουσι νὰ δειξώσιν ὅτι ὁ Πιτζιπίος εἶναι φρόνιμος καὶ ἕτερα ἐκίνησαν· ἔκαμαν τὸν Πάτροκλον⁴¹ νὰ παραιτήσῃ· ἤδη ζητοῦσι καὶ τὴν ἐμὴν παραίτησιν [...] Ἐδιώχθη καὶ ὁ Σαμουὴλ ἐκ τῆς Σχολῆς, κλαίων αὐτός!»⁴²

Λεπτομερέστερα περιγράφονται τὰ *Πιτζιπιακά* στὴ δεύτερη ἐπιστολή του, τῆς 16ης Ἰουνίου 1849: «Ὁ ἐξωλέστατος Πιτζιπίος, ἀφοῦ προσέβαλεν ἀνοήτως διδασκάλους καὶ μαθητάς [...] καθύβριζε τοὺς μαθητάς μὲ τὰς πλέον καπηλικὰς ἀδολεσχίας ἀναμασώμενος ὅτι εἶναι ὁ ἀπόλυτος μονάρχης τῆς Σχολῆς καὶ ὅτι δὲν φοβεῖται κανένα καὶ ὅτι ὅλους τοὺς ρίπτει ἀπὸ τοὺς τοίχους καὶ ὅτι, ὥς μία ἄμαξα, συντρίβει τὰ παρατυχόντα πετράδια κτλ. κτλ. Αἶφνης οἱ μαθηταί, ἀρηνιάσαντες καὶ ἀγανακτήσεως ἐμπλησθέντες, ἐξέσχισαν τοὺς νόμους καὶ τὰ πρωτόκολλά του» καὶ μετὰ τὴν ἀποβολὴ ἑξὶ μαθητῶν οἱ ὑπόλοιποι ἀπέλυσαν ὅτι θὰ ἐγκαταλείψουν τὴ Σχολή. Τότε —συνεχίζει ὁ Εὐθυβούλης— «ὁ προστάτης αὐτοῦ κύριος Κωνστ. Καραθεοδωρίδης μετὰ καὶ τοῦ θείου αὐτοῦ ἠθέλησαν νὰ μεταχειρισθῶσι βίαν καὶ νὰ διασπάσωσι τὴν φάλαγγα τῶν μαθητῶν. Τοὺς ἐκτύπησαν μὲ καβάρδεες [: ἔνοπλους κλητῆρες], μὲ ρόπαλα καὶ ἦν αἰσχρὸν πρᾶγμα καὶ φρίκης ἄξιον [...] νὰ βλέπῃ τις τοὺς μαθητάς, μικροὺς καὶ μεγάλους δερομένους ὑπὸ Τούρκων ὑπηρετῶν».

Παρὰ τὴν προσπάθεια τῆς Συνόδου νὰ ἀποκαταστήσῃ τὴν τάξιν, οἱ διαμαρτυρίες συνεχίστηκαν καὶ ἐκτὸς τῆς Σχολῆς, ὅπου εἶχαν συγκεντρωθεῖ οἱ μαθητὲς («ἔφυγον ὅλοι ἀπὸ τοὺς τοίχους»). Τελικὰ ὁ Πιτζιπίος, «ὁ ἄνθρωπος, τὸν ὁποῖον ἐξήμεσαν κατὰ τῆς Σχολῆς αἱ Ἑριννύες τοῦ "Αδου», ἀπομακρύνθηκε ὕστερα ἀπὸ «διαμήνυσιν» τῆς Πύλης πρὸς τὸν Πατριάρχη, τὸ περιεχόμενο τῆς ὁποίας συνοψίζει ὁ Εὐθυβούλης. Παραθέτω ἀπόσπασμα: «Πρέπει οἱ διδάσκαλοι καὶ ὁ διευθυντὴς νὰ εἶναι ἀμέμεπτου διαγωγῆς, ὁ δὲ Πιτζιπίος λέγεται καὶ ὁμολογεῖται παρὰ πάντων ἐξωλέστατος. Ἄραγε ἐπίτηδες τὸν ἐξελέξατε διὰ νὰ εἰσάξῃ ἐπαναστατικὸν

41. Ὁ Ἰ. Φ. Πάτροκλος, καθηγητὴς τῆς Ἱστορίας, υπέβαλε τὴν παραιτήσιν του στὴς 15 Μαΐου 1849, στὴν ὁποία ἔγραφε: «ὡς ἐκ τῆς δυσμενείας τοῦ νεοκαταστάτου διευθυντοῦ τῆς Σχολῆς [τοῦ Πιτζιπίου] γίνονται προσβολαὶ κατὰ τῆς διδασκαλικῆς μου ὑπολήψεως καὶ διὰ δολίων εἰσηγήσεων πρὸς τοὺς μαθητάς καὶ διαβολῶν κινδυνεύει ἡ φιλοτιμία μου» (Γριτσοπούλου, ὁ.π., σ. 173-174).

42. Βλ. Τάσου Ἀθ. Γριτσοπούλου, ὁ.π., σ. 131.

πνεῦμα εἰς τὴν νεολαίαν καὶ διὰ τοῦτο, καὶ ξένης Αὐλῆς ὄντα, τὸν ἐξελέξατε;». Σὲ δεύτερο γράμμα ἡ Πύλη ἐπέπληττε τὸ Πατριαρχεῖο γιὰ τὴν ἐκφυγμὴ κατάστασιν ποὺ εἶχε δημιουργηθεῖ, ζητοῦσε «τὴν ἐξώσιν τοῦ Πιτζιπιοῦ χωρὶς ἄλλος» καὶ ἀπειλοῦσε ὅτι ἂν δὲν ἀπομακρυνθεῖ «θα στείλῃ τέσσαρες καβάσηδες νὰ τὸν διώξωσι».⁴³

Μετὰ τὴν ἀποπομπὴ τοῦ Πιτζιπιοῦ τὸ 1849 ἀπὸ τὴν Πατριαρχικὴ Ἀκαδημία, ἡ ὁποία ὅπως προκύπτει ἀπὸ τὸ κείμενο ποὺ παραθέσαμε πραγματοποιήθηκε ὕστερα ἀπὸ διαταγὴ τῆς Πύλης, ὁ «ἐξωλέστατος» διευθυντὴς τῆς Σχολῆς διορίσθηκε τὸν ἴδιο χρόνον ἀπὸ τὸ σουλτάνο *Secrétaire de sa commition imperiale pour l'application du Tanzimat dans les provinces de la Roumelie*⁴⁴ καὶ στίς 17 Νοεμβρίου 1850 τοῦ ἀπονεμήθηκε ὁ τίτλος τοῦ *μ. π. ἐ. η.*⁴⁵

Τὸ 1852 ὁ Πιτζιπίος ὑπηρετοῦσε στὸ Βατικανὸ «ὡπὸ τὰς ἀμέσους ὁδηγίας» τοῦ πάπα Πίου Θ'⁴⁶ καὶ τὸν ἴδιο χρόνον ἐκδόθηκε στὴ Μάλτα τὸ βιβλίον τοῦ *Ὁ Ἀνατολικὸς Χριστιανὸς ἢ Ἐπιστολαὶ περὶ τῆς ἐνεστώσης Κυβερνήσεως τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας, τῆς διαγωγῆς τοῦ Κλήρου αὐτῆς καὶ τῆς κοινωνικῆς καταστάσεως τῶν ὑπὸ τὸν Πατριαρχικὸν τοῦτον θρόνον διατελούντων λαῶν*,⁴⁷ λίβελλος κατὰ τοῦ Πατριάρχου Ἀνθίμου Δ' καὶ τῶν «λεγομένων συνοδικῶν γερόντων», ποὺ γιὰ τὶς παρεκτροπές τους ἀπὸ τὶς Ἀποστολικές διατάξεις, ἀπὸ τοὺς Κανόνες τῶν Ἱερῶν Συνόδων καὶ τῶν ἁγίων Πατέρων «θεωροῦνται αὐτοκαθαιρούμενοι καὶ χωρισμένοι ἀπὸ τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας».⁴⁸ Παρὰ τὴ δριμύτατη, ἐν τούτοις, ἐπίθεσή του ἐναντίον τῆς «Διευθύνσεως τῆς Μεγάλης τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίας», ποὺ μὲ τὶς πράξεις της «παγιδεύει τοὺς ἀπλουστέρους τῶν χριστιανῶν καὶ καταστρέφει τὴν ἡθικὴν ὑπαρξίν τοῦ Ὁρθοδόξου Ἀνατολικοῦ λαοῦ»,⁴⁹ ἐξαίρει τὴν ἀντοχὴ τοῦ λαοῦ αὐτοῦ, ποὺ μετὰ τὴν πτώση τῆς βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας προτίμησε ἀνὰ

43. Γιὰ ἄλλες ἐκδοχὰς βλ. Δημ. Τζιόβα, *ὁ.π.*, σ. 20.

44. Τὴν πληροφορίαν ἔχομε ἀπὸ τὸν ἴδιο στὸ βιβλίον τοῦ *L'Orient. Les réformes de l'empire byzantin* (Παρίσι 1858), σ. I καὶ 105.

45. Ἐφημερίδα *Αἰὼν* 10 Ἰουλίου 1854.

46. Τὴν πληροφορία παρέχει ὁ ἴδιος στὴν «Ἀπάντησιν εἰς τὸ τελευταῖον Παπικὸν θέσπισμα» (1862), σ. 1-2.

47. Βλ. Δημ. Τζιόβα, *ὁ.π.*, σ. 22, ὅπου ἀναδημοσιεύεται χαρακτηριστικὸ ἀπόσπασμα ἀπὸ τὸ βιβλίον.

48. *Ὁ Ἀνατολικὸς Χριστιανός*, σ. 23 καὶ 24.

49. *Ὁ.π.*, σ. 39.

στερηθῇ τῆς ἐλευθερίας καὶ νὰ ὑποκύψῃ εἰς βάρβαρον ζυγὸν δουλείας παρὰ νὰ διατηρήσῃ τὴν ἐθνικὴν αὐτοῦ ἀνεξαρτησίαν παραδεχόμενος τὸ Δυτικὸν δόγμα», ἀλλὰ καὶ «ἀπέκρουσε πάσας τὰς προσηλυτικὰς προτάσεις τῶν Λουθηροκαλβίνων» καὶ δὲν παρασύρθηκε σὲ ξένα δόγματα.⁵⁰

Στὸ τελευταῖο μέρος τοῦ βιβλίου μὲ τίτλο «Περὶ τῶν Ἀπαλλακτηρίων τῆς Κολάσεως, τῶν δημοσίως πωλουμένων ὑπὸ τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει Μεγάλης τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίας, πρὸς ἄφρεσιν ὧλων ἀνεξαίρετως τῶν ἁμαρτιῶν καὶ τῶν ἐγκλημάτων τῶν τεθνεώτων»⁵¹ κατηγορεῖται τὸ Πατριαρχεῖο γιὰ τὰ ἐκδιδόμενα Ἀπαλλακτήρια —τὰ συγχωροχάρτια⁵²— ἀπὸ τὸ περιεχόμενον τῶν ὁποίων ἀποδεικνύεται, κατὰ τὸν Πιτζιπίο, ὅτι ὁ Πατριάρχης καὶ οἱ Συνοδικοὶ «εἶναι ἐν συνειδήσει καὶ ἀδιστάκτως πεπεισμένοι ὅτι ἀληθῶς ὑπάρχει τὸ παρὰ τῶν Δυτικῶν δοξαζόμενον Καθαρτήριο, ὅπου μετὰ θάνατον αἱ ψυχαὶ μένουσι φυλακισμένα» καὶ ἀπὸ ὅπου μποροῦν νὰ ἀπαλλαγοῦν «δι' ἐλεημοσυνῶν καὶ ἐκκλησιαστικῶν δεήσεων».⁵³ Ὡς σημειωθεῖ ἐπίσης ὅτι ὁ Πιτζιπίος γράφοντας γιὰ τὴν Ὁρθόδοξον Ἐκκλησίαν χρησιμοποιοῖ συγχρότατα τὶς φράσεις «ἡ Ἐκκλησία μας», «ἡ ἁγία ἡμῶν Ἐκκλησία», «ἡ Διεύθυνσις τῆς Ἐκκλησίας μας».

Παρέμενε ἐν τούτοις στὴν ὑπηρεσίᾳ τοῦ Βατικανοῦ καὶ τὸ 1853 μὲ τὴν παρότρυνση καὶ τὴν ἐμπνευση τοῦ Πάπα Ἰδρυσε τὴ «Χριστιανικὴ Ἀνατολικὴ Ἐταιρεία»,⁵⁴ ποὺ σκοπὸ εἶχε «τὴν θρησκευτικὴν, πολιτικὴν καὶ κοινωνικὴν ἀνόρθωσιν τῶν Ἐκκλησιῶν». Τὴν Ἐταιρεία αὕτῃ θὰ προστάτευε ὁ πάπας καὶ ὁ Πιτζιπίος ὀριζόταν «Καθιδρυτὴς καὶ Γενικὸς Διευθυντὴς» τῆς. Ἡ στενὴ συνεργασία του μὲ τὴν ἡγεσίᾳ τοῦ Βατικανοῦ συνεχίστηκε ἐπὶ δέκα χρόνια ὡς τὸ 1862: τὸ 1855 στὸ τυπογραφεῖο τῆς Propaganda Fide τυπώθηκε τὸ βιβλίο του *L'Eglise Orientale. Exposé historique de sa séparation et de sa réunion avec celle de Rome*,⁵⁵ στὸ ὁποῖο ὑποστηρίζεται ὅτι τὸ σχίσμα «προῆλθεν ἀπὸ συμφέροντα ὧλως διό-

50. Ὁ.π., σ. 4.

51. Ὁ.π., σ. 56.

52. Γιὰ ἐνίσχυση τῶν θέσεών του ὁ Πιτζιπίος παραθέτει (σ. 61-63) καίμενο Ἀπαλλακτηρίου» ποὺ εἶχε χορηγήσει ὁ Οἰκουμενικὸς Πατριάρχης Ἀνθίμος Δ'. Γιὰ τὰ «συγχωροχάρτια» τῶν Ὁρθόδοξων Πατριαρχείων βλ. τὴν πολὺ καλὴ μελέτη τοῦ Φιλίππου Ἡλιοῦ, «Συγχωροχάρτια», περ. *Τὰ Ἱστορικά*, τ. Α', τεύχος 1 (Σεπτέμβριος 1983) 35-84, ὅπου καὶ λεπτομερὴς ἀναγραφὴ τῶν «Συγχωροχαρτιῶν» ποὺ ἐκδόθηκαν ἀπὸ τὸ 1653 μέχρι τὸ 1955.

53. Ὁ Ἀνατολικὸς Χριστιανός, σ. 65.

54. Βλ. Δημ. Τζιόβα, ὁ.π., σ. 23 καὶ Γ. Φαρίνου-Μαλαματάρη, ὁ.π., σ. 25.

55. Τὸν πλήρη τίτλο τοῦ βιβλίου βλ. Γ. Φαρίνου-Μαλαματάρη, ὁ.π., σ. 33. Βλ. καὶ Δημ. Τζιόβα, ὁ.π., σ. 23-24.

λου, ἀπὸ συμφέροντα ἀπλῶς καὶ μόνον κοσμικὰ» καὶ ἀπὸ τῇ φιλοδοξίᾳ τοῦ Φωτίου καὶ τοῦ Κηρουλαρίου καὶ ὅτι ἡ διαιώνισή του ὀφείλεται ἐκτὸς τῶν ἄλλων στὴν ἀμάθεια, στὴν ἀνικανότητα καὶ στὴν προκλητικὴ γιὰ τοὺς ὀρθοδόξους τακτικὴ τῶν μισιοναρίων τῆς Καθολικῆς Ἐκκλησίας.

Τῇ ρήξει τοῦ Πιτζιπίου μὲ τὸ Βατικανὸ προκάλεσε τὸ «Θέσπισμα» τοῦ πάπα Πίου Θ' τῆς 6ης Ἰανουαρίου 1862, μὲ τὸ ὁποῖο ἰδρύθηκε «Διαρκὴς ἐπιτροπὴ μέλλουσα νὰ φροντίσῃ περὶ τῶν μέσων τῆς μετὰ τῆς Ρώμης ἐνώσεως τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας», μέλη τῆς ὁποίας θὰ προέρχονταν ἀποκλειστικῶς ἀπὸ τὴν «Propaganda Fide». Μόλις ἔφθασε ἡ εἴδησις στὸ Βουκουρέστι, ὅπου βρισκόταν ὁ Πιτζιπίος, ἀπηύθυνε ἐπιστολὴ πρὸς τὸν Προκαθήμενο τῆς Καθολικῆς Ἐκκλησίας (15 Ἰανουαρίου 1862), ἡ ὁποία ἐκδόθηκε μὲ τὸν τίτλο «Ἀπάντησις εἰς τὸ τελευταῖον Παπικὸν θέσπισμα περὶ τῆς Ἐνώσεως τῶν Ἀνατολικῶν Ἐκκλησιῶν μετὰ τῆς Ρωμαϊκῆς». Ὑπενθυμίζει τὶς προσπάθειες ποὺ εἶχε καταβάλλει ὡς Διευθυντῆς τῆς «Χριστιανικῆς Ἀνατολικῆς Ἐταιρείας» γιὰ τὴν «Ἐνωσι τῶν Ἐκκλησιῶν»,⁵⁶ ἐπαναλαμβάνει τοὺς λόγους τῆς ἀποτυχίας τῶν προσπαθειῶν αὐτῶν, ὅπως τοὺς εἶχε καταγράψῃ στὸ βιβλίον του *L'Église Orientale* καὶ ὑποβάλλει τὴν πρότασι γιὰ σύγκλησι Οἰκουμενικῆς Συνόδου μὲ συμμετοχὴ τῶν Καθολικῶν, τῶν Ὀρθοδόξων (τῶν «Ἀνατολικῶν») ὅπως τοὺς ὀνομάζει) καὶ τῶν Διαμαρτυρομένων στὸ Ἰάσιο ἢ στὸ Βουκουρέστι τῆς Ρουμανίας, ποὺ οἱ κάτοικοί της «ἔχουσι τὸ μέγα αὐτῶν καύχημα τὸ ὅτι κατὰγονται ἀπὸ Λατινικὴν φυλὴν καὶ πανταχοῦ τοῦ τόπου ἀπαντᾷ τις μνημεῖα τῶν κατακτήσεων καὶ τῆς δόξης τῆς ἀρχαίας Ρώμης».⁵⁷

Ὁ πάπας ὅχι μόνον ἀγνόησε τὴν ἀπάντησι τοῦ Πιτζιπίου, ἀλλὰ καὶ ἀπηύθυνε στίς 11/23 Ἀπριλίου ἐγκύκλιον (πρὸς τοὺς Ἀνατολικοὺς πολὺ παραλογωτέραν διὰ πάντα νοῦν ἔχοντα ἄνθρωπον καὶ ὑβριστικωτέραν ὡς πρὸς τὴν Ἀνατολικὴν Ἐκκλησίαν ἐκείνης, δι' ἧς παρεπείκρανεν αὐτὴν ἐν ἔτει 1847 κατὰ τὴν εἰς τὸν θρόνον ἀνάβασιν αὐτοῦ), ὅπως τὴν χαρακτηρίζει ὁ Πιτζιπίος σὲ ἐγκύκλιό του πρὸς τὰ μέλη τῆς Χριστιανικῆς Ἀνατολικῆς Ἐταιρείας στίς 2/14 Ἰουνίου 1862⁵⁸ καὶ συγχρόνως ἀπέβαλε τὸν πάπα ἀπὸ τοὺς κόλπους τῆς κηρύττων αὐτὸν ἀλλότριον καὶ ξένον πρὸς πάντα τὰ μέλη αὐτῆς) ἐπειδὴ «ἀπεπλανήθη εἰς τὸν δαίδαλον τῆς αὐθαιρε-

56. «Ἀπάντησις», σ. 2.

57. «Ἀπάντησις», σ. 21.

58. Ἡ «Ἐγκύκλιος» ἐκδόθηκε σὲ φυλλάδιον 26 σελίδων στὸ Βουκουρέστι (1862) στῇ γαλλικῇ καὶ στὴν ἑλληνικῇ γλώσσᾳ. Βλ. Γ. Φαρίνου-Μαλαματάρη, *ὁ.π.*, σ. 35.

σίας και τοῦ ρωμαϊκοῦ δεσποτισμοῦ» και «ἐνεργῶν ὡς δῆθεν ἐπίσκοπος τῆς Ρώμης ἀπεσκήρτησε και ἐξετραχηλίσθη εἰς παιδαριώδεις και ἀντι-χριστιανικὰς πράξεις». ⁵⁹

Στὴν ἴδια ἐγκύκλιο ὁ Πιτζιπίος ἀνακοινώνει ὅτι θὰ προτείνει στὴ Σύνοδο τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου ἢ στὴ Σύνοδο τῆς Πετρούπολεως ἢ τῶν Ἀθηνῶν ἢ και στίς τρεῖς νὰ προχειρίσουν προσωρινῶς «ἐπὶ ψιλῷ ὀνόματι ἐπίσκοπον τῆς Ἀγίας Ἐδρας τῆς πρεσβυτέρας Ρώμης» και στὴ συνέχεια «ὁ Οἰκουμενικὸς Πατριάρχης ἢ αἱ ἱερὰ Σύνοδοι τῶν Ἀθηνῶν ἢ τῆς Πετρούπολεως» θὰ ἐκλέξουν μεταξὺ τῶν Ὁρθόδοξων τὸν ἐπίσκοπο τῆς Ρώμης και «θέλουσι χειροτονήσῃ αὐτὸν κατὰ τὴν τάξιν τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας». ⁶⁰

Ἰδιαιτέρο ἐνδιαφέρον παρουσιάζει ἡ ἐγκύκλιος αὐτὴ τοῦ Πιτζιπίου και γιὰ τίς ἀναφερόμενες σὲ δογματικὰ και ἄλλα ἐκκλησιαστικὰ ζητήματα ἀπόψεις του: θεωρεῖ τὴν προσθήκη τοῦ *filioque* στὸ σύμβολο τῆς Πίσσεως ἀυθαίρετη, μὲ ἐπιχειρήματα ποὺ στηρίζονται σὲ ἱερὰ κείμενα και σὲ κανόνες τῶν Συνόδων, ⁶¹ και καταδικάζει τὴν ἀπαίτηση τοῦ πάπα νὰ τὸν ἀναγνωρίζουν ὅλοι οἱ Χριστιανοὶ «ἀντιπρόσωπον τοῦ Χριστοῦ ἐπὶ τῆς γῆς και ἀπόλυτον ἀρχηγὸν τῆς Ἐκκλησίας». ⁶²

Ὅπως εἶναι αὐτονόητο, τὰ γεγονότα τῆς Πατριαρχικῆς Ἀκαδημίας κατὰ τὴν τρίμηνη διεύθυνσή της ἀπὸ τὸν Πιτζιπίο, ἡ προσέγγισή του και ἡ ὑπηρεσία του στὸ Βατικανό, οἱ παλινδρομήσεις του μεταξὺ Ὁρθόδοξης και Καθολικῆς Ἐκκλησίας, οἱ μεταβαλλόμενες κατὰ περιόδους ἀπόψεις του γιὰ τὴν Ἑνωση τῶν Ἐκκλησιῶν ἐσκίασαν τὴν προσωπικὴ του ζωὴ και προκάλεσαν τοὺς χαρακτηρισμοὺς ποὺ ἀναφέρθηκαν στὴν ἀρχὴ τῆς ἀνακοίνωσης. Εἶναι ἀσφαλῶς γεγονὸς ὅτι κάποια στιγμή ἀμφιταλαντεύθηκε μεταξὺ Ὁρθοδοξίας και Καθολικισμοῦ, δὲν προσχώρησε ὅμως σ' αὐτόν, ὅπως ἀποδεικνύεται ἀπὸ τὰ κείμενά του, και βέβαια δὲν χειροτονήθηκε «μονσινιόρος», ὅπως ἀνέφεραν δημοσιεύματα ἐφημερίδων τῆς ἐποχῆς. ⁶³

Ἐκτὸς ἀπὸ τὰ δημοσιεύματα τοῦ Πιτζιπίου, γιὰ τὰ ὁποῖα ἔγινε λόγος προηγουμένως, ὑπάρχουν δυὸ ἀκόμη πού, ὅπως Ἡ Ὁρφανὴ τῆς Χίου, ἀγνοήθηκαν ὡς τίς ἡμέρες μας. Ἐκδόθηκαν στὸ τέλος τῆς δεκαετίας τοῦ

59. «Ἐγκύκλιος», σ. 2-3.

60. «Ἐγκύκλιος», σ. 10-11.

61. «Ἐγκύκλιος», σ. 13-15.

62. «Ἐγκύκλιος», σ. 16.

63. Ἐφημερίδα Ἀθηνῶν 11 Μαΐου 1857 και Ἀυγὴ 11 Μαΐου 1857.

1850, σὲ μιὰ περίοδο πού ὁ συγγραφέας τους διαπίστωνε ἴσως ὅτι τὰ γεγονότα στὴν Ἑλλάδα καὶ στὴ Βαλκανικὴ γενικότερα —ὁ Κριμαϊκὸς πόλεμος καὶ τὰ ἀπελευθερωτικὰ κινήματα τοῦ 1854 στὶς ἀλύτρωτες ἑλληνικὲς περιοχὲς— ἀπαιτοῦσαν ἄλλες δραστηριότητες.

Τὸ πρῶτο, μὲ τὸν τίτλο «Ὑπόμνημα περὶ τῆς ἐνεστώσης καταστάσεως καὶ τοῦ μέλλοντος τῆς Ἑλληνικῆς φυλῆς, ὃ προσετέθη καὶ [τὸ ποίημα] ἡ Βουλὴ τοῦ Θεοῦ» (Παρίσι 1859) ἀναδημοσιεύθηκε, μαζὶ μὲ τὰ δυὸ μυθιστορήματά του, ἀπὸ τὸ Δημ. Τζιόβα πού τὸ χαρακτηρίζει «ἓνα ἀξιοπρόσεκτο δοκίμιο ἐθνικῆς αὐτογνωσίας καὶ κοινωνικῆς ἀνάλυσης» καὶ παρουσιάζει τὸν Πιτζιπίο ὡς «συνειδητὸ πατριώτη μὲ κριτικὸ νοῦ καὶ ἀποκαλυπτικὰς ἀπόψεις».⁶⁴ Τὸ ἴδιο κείμενο, κατὰ τὴν εὐστοχὴ ἐπισήμανση τοῦ Ἀποστόλου Σαχίνη, εἶναι «ἓνα ὥραϊα συγκροτημένο καὶ γραμμένο πολιτικὸ ἢ κοινωνιολογικὸ δοκίμιο μὲ ἄψογη συλλογιστικὴ καὶ μὲ ἀνάπτυξη λογικῶν καὶ κοινωνικῶν ἀπόψεων ἢ ἐπιχειρημάτων».⁶⁵

Στὸ δεύτερο, «Ἡ Ἀνατολὴ ἢ αἱ ἀναμορφώσεις τῆς Βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας» (Ἀθήνα 1860), ὁ Πιτζιπίος ἀποκαλύπτεται βαθὺς γνώστης τῶν εὐρωπαϊκῶν πολιτικῶν πραγμάτων ὅπως διαμορφώθηκαν μετὰ τὴν Ἀλωση τῆς Κωνσταντινούπολης ἀπὸ τοὺς Ὀθωμανοὺς καὶ κυρίως μετὰ τὸ Συνέδριο τῆς Βιέννης (1815). Ἰδιαιτέρα ἐπιμένει στὰ γεγονότα τοῦ πρώτου μισοῦ τοῦ 19ου αἰῶνα, στὴ συνθήκη τοῦ Παρισιοῦ τοῦ 1856 καὶ στὴ σημασία τοῦ Χάττι Χουμαγιὺν γιὰ τὸν ἀλύτρωτο καὶ τὸν ἐλεύθερο Ἑλληνισμό. Εἶναι χαρακτηριστικὸ ὅτι στὴν ἀνάλυση τοῦ περιοχόμενου του, τῶν θετικῶν καὶ τῶν ἀρνητικῶν σημείων του, ἀφιερώνει 64 σελίδες (σ. 24-87) ἀπὸ τὶς 160 συνολικὰ τοῦ βιβλίου.

Δὲν εἶναι δυνατόν στὴ σύντομη αὐτὴ ἐπισκόπηση νὰ ἀναπτυχθοῦν καὶ νὰ κριθοῦν οἱ ἀπόψεις τοῦ Πιτζιπίου, πού χαρακτηρίζονται, ὅπως ἄλλωστε καὶ οἱ ἀπόψεις του γιὰ τὴν Ἑνωσιὴ τῶν Ἑκκλησιῶν, ἀπὸ οὐτοπισμό: γιὰ νὰ λυθεῖ τὸ Ἀνατολικὸ ζήτημα πρέπει «νὰ χριστιανοποιηθῇ ἡ Ἀνατολή». Αὐτὸ θὰ συμβεῖ ἂν ὁ σουλτάνος Ἀβδούλ Μετζιτ «μεταβάλῃ τὸ ὄνομά του μὲ τὸ τοῦ Κωνσταντίνου ἢ ὅτιδήποτε ἄλλο χριστιανικὸν ὄνομα» (σ. 156) καὶ ἐρωτᾷ: «Ἦτο εὐκολώτερον εἰς τὸν Μέγαν Κωνσταντῖνον, τὸν ἔνδοξον θεμελιωτὴν αὐτῆς τῆς Βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας καὶ τὸν εὐκλεέστατον πάντων τῶν προκατόχων τοῦ Ἀπτοῦλ Μετζιτ, νὰ κηρυχθῇ Χριστιανός;» (σ. 157). Τὴν Ὀθωμανικὴ Αὐτοκρατορία θεωρεῖ καὶ ὀνομά-

64. Δημ. Τζιόβα, ὁ.π., σ. 33.

65. Ἀποστ. Σαχίνη, «Ἐνας λόγιος τοῦ 19ου αἰῶνα», περ. *Νέα Ἑστία*, τ. 141, τεύχος 1671 (15 Φεβρουαρίου 1997) 223.

ζει Βυζαντινή, ἐφ' ὅσον περιλαμβάνει τὰ ἐδάφη της, καὶ ἐπειδὴ ἀπὸ τὴς γλῶσσας τοῦ «Βυζαντινοῦ Κράτους» —τοῦ Ὀθωμανικοῦ— ἢ Ἑλληνικῆ «εἶναι ἡ γλῶσσα, ἣν ὀφείλει νὰ παραδεχθῇ ἡ Βυζαντινὴ (: Ὀθωμανικὴ) Κυβέρνησις ὡς γλῶσσαν ἐπίσημον, ἀφήνουσα κατὰ μέρος πάσας τὰς πολιτικὰς προλήψεις καὶ πάσας τὰς ἀγοραίας ζηλοτυπίας» (σ. 38).

Ἄς σημειωθεῖ τέλος ὅτι ἡ πρώτη ἐκδοσις τοῦ βιβλίου, ποὺ πραγματοποιήθηκε στὸ Παρίσι τὸ 1858 μὲ τίτλο *L'Orient. Les réformes de l'empire byzantin*, εἶναι ἀφιερωμένη «A sa Majesté Imperial Abdul-Medjid 1er» καὶ στὸ ἀφιερωτικὸ κείμενο ἐξαίρονται οἱ ἀρετὲς καὶ οἱ ἰκανότητες τοῦ σουλτάνου. Ἡ μετάφρασις τοῦ ἔργου ποὺ ὀφείλεται στὸν Ἑμμ. Ἰωαννίδη, φοιτητὴ τῆς Νομικῆς σχολῆς τότε, γνωστὸν ἀργότερα γιὰ τὰ ἀρχαιογνωστικὰ δημοσιεύματά του, ἀφιερώνεται ἀπὸ τὸν μεταφραστὴ —ἀσφαλῶς μὲ τὴν ἔγκρισιν τοῦ Πιτζιπίου— «Τῇ ἱερᾷ σκιᾷ Κωνσταντίνου τοῦ Παλαιολόγου καὶ τῶν σὺν αὐτῷ ὑπὲρ Ἑλευθερίας καὶ πατρίδος μαρτυρησάντων, ἐθνικῆς εὐγνωμοσύνης ἐλάχιστον τεκμήριον».

Ὁ Πιτζιπίος ἀπομονωμένος ἀπὸ τὴν κοινωνία τοῦ καιροῦ του, περιφρονημένος ἀπὸ τοὺς συγχρόνους του, αὐτοκτόνησε στὴς 23 Σεπτεμβρίου 1869 κατὰ μία ἐκδοχὴ ἢ «ἐδολοφονήθη ὑπὸ Τούρκων ἢ Παπιστῶν», κατὰ τὴς ἐφημερίδας τῆς Ἀθήνας,⁶⁶ καὶ λησμονήθηκε. Ἡ ἐπανέκδοσις τῶν ἔργων του καὶ οἱ μελέτες ποὺ δημοσιεύθηκαν πρόσφατα ἀνέστυραν ἀπὸ τὴν ἀφάνεια καὶ φώτισαν τὴν ἀμφίδρομη πορεία του ὡς συγγραφέα καὶ ὡς ἀνθρώπου, ποὺ ἀποτελεῖ, ὅπωςδῆποτε, ἰδιόζουσα περίπτωσις στὴν ἱστορία τῆς νεοελληνικῆς λογιόσύνης.

ΒΑΣ. ΒΛ. ΣΦΥΡΟΕΡΑΣ

66. Ἐφημερίδα Ἑκλεκτικὴ 30 Σεπτεμβρίου 1869, σ. 308. Βλ. ἐπίσης ἐφημερίδες Ἀλήθεια καὶ Ἀγὴγὴ τῆς 26ης Σεπτεμβρίου 1869.